

Спеціалізованій вченій раді ДФ 26.867.004
з правом прийняття до розгляду та проведення
разового захисту дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії
в Інституті законодавства Верховної Ради України
м. Київ, пров. Несторівський, 4

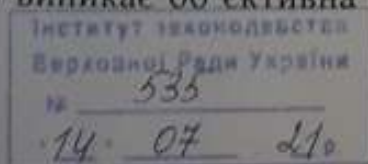
ВІДГУК

офіційного опонента доктора юридичних наук, професора Щербанюк
Оксани Володимирівни на дисертацію
Савича Єгора Сергійовича на тему: «Право людини на звернення в
Україні: конституційно-правовий аналіз»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081
«Право» у галузі знань 08 «Право»

Призначенням права є ефективне регулювання найбільш важливих
суспільних відносин, серед яких особливого значення набувають саме
комунікаційні взаємовідносини між державою, суспільством і людиною.

Одним з найбільш важливих складових системи конституційних прав
людини і громадянина є право на звернення. Дисертаційне дослідження
присвячене винятково актуальній у сучасних умовах темі конституційно-
правового аналізу права людини на звернення в Україні. **Актуальність
теми дослідження** беззаперечна та обумовлюється багатьма факторами, що
характеризують загальний стан правового регулювання суспільних відносин
щодо індивідуальних і колективних звернень в Україні та на міжнародній
арені, стан наукових досліджень у галузі прав людини, присвячених
проблематиці реалізації права людини на звернення.

Актуальність теми дисертаційного дослідження Є.С. Савича
пояснюється ще й доцільністю об'єктивного та системного теоретичного
узагальнення наукових джерел із метою вироблення обґрунтованих у
теоретичному плані та практично вивірених підходів щодо визначення ролі
та значення права людини на інформацію, а також пов'язана із здійсненням
реформування нормативно-правової системи вітчизняного законодавства, в
процесі якого виникає об'єктивна потреба у детальному дослідженні права

на звернення в сучасних умовах правового та соціально-економічного розвитку.

Важливим також є необхідність виявлення та усунення існуючих прогалин у конституційно-правовому забезпеченні реалізації права людини на звернення в Україні.

Вищевказане зумовило теоретичну та праксеологічну потребу в проведенні дисертаційного дослідження на основі конституційно-правового аналізу права людини на звернення в Україні та свідчить про актуальність наукового доробку Є.С. Савича.

Як вбачається з роботи дисертанта, теоретичну основу даного дослідження склали праці таких науковців, як В.Б. Авер'янов, Ю.М. Бисага, С.Г. Закірова, Н.П. Каменська, Ю.В. Кириченко, К.О. Кісілевич, В.І. Козлов, О.К. Костюкевич, Г.М. Котляревська, В.В. Кравченко, О.В. Кравчук, А.Р. Крусян, Л.А. Лазаренко, О.С. Леута, І.Л. Литвиненко, О.О. Мирошниченко, Т.М. Мілова, В.Ф. Несторович, В.А. Овчаренко, В.Ф. Погорілко, О.В. Псьота, П.М. Рабінович, О.І. Радченко, В.А. Соболев, В.П. Тихий, П.М. Ткачук, В.Л. Федоренко, Т.О. Цимбалістий, В.С. Цимбалюк, О.О. Чуб, Т.В. Шаповал та інших.

Окремі аспекти окресленої проблематики вивчали фахівці з конституційного права, адміністративного права, міжнародного права, цивільного права. Зокрема, автор посилається на дослідження таких учених, як А.Г. Ємельянова, І.О. Ієрусалімова, Н.І. Карпачова, М.О. Кравцов, І.А. Куян, Л.Є. Кисіль, І.Ю. Кішак, А.М. Колодій, М.П. Міняйло, В.В. Недбай, Н.Л. Омельченко, В.В. Решота, В.П. Чернолуцький, В.С. Шапіро, В.А. Шатіло тощо.

Комплексний розгляд змісту дисертації Є.С. Савича «Право людини на звернення в Україні: конституційно-правовий аналіз» дає підстави зробити ряд висновків, відзначити найбільш значущі положення та пропозиції дисертанта, а також висловити окремі зауваження щодо винесених на захист наукової роботи положень.

Дисертант точно і повно визначив **об'єкт і предмет** свого дисертаційного дослідження, що зумовило оптимальний зміст і послідовну логіку відповідної наукової роботи. Зокрема, об'єктом дисертаційного дослідження було визначено конституційно-правові відносини, що виникають у сфері реалізації права людини на звернення, а предметом дисертації – конституційно-правовий аналіз права людини на звернення в Україні.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, які сформульовані в дисертаційній роботі, їх достовірність забезпечені, в першу чергу, достатнім обсягом теоретичного та практичного матеріалу.

Мета та завдання, визначені у дисертаційному дослідженні Є.С. Савича, дозволяють розкрити сутність і зміст об'єкту та предмету наукового дослідження. До того ж, аналіз висновків проаналізованого дисертаційного дослідження кореспондується з поставленими дисертантом завданнями, що дає підстави стверджувати про досягнення автором мети свого наукового дослідження. Отже, дисертація Є. С. Савича є завершеним науковим дослідженням, у якому досягнуто поставлені перед автором мета та завдання.

Про актуальність обраної теми дослідження також свідчить її зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Обраний дисертантом напрям наукового дослідження належить до пріоритетних у галузі теоретико-правової науки, оскільки дисертація виконана як складова частина науково-дослідної теми Інституту законодавства Верховної Ради України – «Стратегія розвитку законодавства України» (державний реєстраційний № 0103U007975).

Заслуговує на увагу й джерельна база дисертаційного дослідження – значний список, який складає 295 найменувань нормативно-правових актів, монографій, підручників, навчальних посібників, наукових статей. Слід відзначити, що поряд з українськими науковими джерелами,

Є.С. Савич активно досліджував також іноземні монографії та наукові статті.

Особливу увагу необхідно звернути й на методологію дослідження і здійснення конституційно-правового аналізу права людини на звернення в Україні, здійсненого Є.С. Савичем. Зокрема, у дисертаційному дослідженні у контексті визначеної мети й завдань, об'єкта та предмета дисертаційної роботи комплексно використовувалася система філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціальних методів і підходів наукового пізнання правових явищ, що в результаті допомогли повно та об'єктивно здійснити конституційно-правовий аналіз права людини на звернення в Україні, а саме:

– історико-правовий метод застосовувався при дослідженні передумов становлення і розвитку права людини на звернення в Україні, що допомогло з'ясувати основні етапи цього розвитку, а також визначити основні аспекти розвитку права на звернення в зарубіжних країнах (підрозділи 1.1., 3.2.);

– діалектичний метод як універсальний метод наукового пізнання правових явищ об'єктивної дійсності і пов'язаних з ними процесів допоміг здійснити комплексне дослідження конституційно-правових аспектів права людини на звернення в Україні у їх взаємозв'язку, єдності та розвитку, зробивши відповідні об'єктивні висновки;

– формально-логічний і системний методи допомогли у системному зв'язку, комплексно дослідити конституційно-правові аспекти реалізації права людини на звернення і на цій основі встановити відповідні проблемні питання та запропонувати конкретні шляхи їх розв'язання (підрозділи 1.2., 2.1., 2.2., 3.2.);

– методи аналізу та синтезу, абстрагування та узагальнення допомогли на основі різних наукових позицій визначити місце права людини на звернення в системі конституційних прав, дослідити характерні ознаки цього права, проаналізувати питання права на звернення у практиці Конституційного Суду України, а також запропонувати авторські визначення деяких понять (підрозділи 1.2., 1.3., розділи 2, 3);

– порівняльно-правовий метод надав змогу здійснити порівняльний аналіз різних наукових бачень щодо одних і тих самих проблемних питань, що досліджувалися, на основі чого сформулювати власні висновки та пропозиції. Крім того, цей метод використовувався при дослідженні міжнародно-правових стандартів права на звернення та зарубіжного досвіду правового регулювання реалізації права людини на звернення (підрозділи 3.1., 3.2.);

– формально-юридичний метод допоміг обґрунтувати доцільність вдосконалення національного законодавства з питань права на звернення (підрозділи 2.1., 2.2.).

Системною та послідовною вбачається архітектоніка дисертаційного дослідження Є.С. Савича, яке складається з анотації; вступу, трьох розділів, які об'єднують вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел, який містить 295 назв на 31 сторінці. Загальний обсяг дисертації складає 242 сторінки, з яких 211 – основний текст.

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, відзначається її зв'язок з науковими планами, програмами, визначається мета та завдання, об'єкт і предмет дослідження, методологія здійсненого дослідження, формулюються положення наукової новизни, що виносяться на захист, зосереджується увага на практичному значенні одержаних результатів та частка автора в їх одержанні, наводяться дані щодо апробації й авторських публікацій результатів дисертаційного дослідження, а також вказується структура та обсяг дисертації.

Розділ 1 «Теоретико-правові засади права людини на звернення» присвячений дослідженню та аналізу історичних і теоретичних питань становлення та розвитку конституційного права людини на звернення, визначенню місця права на звернення в системі основних прав та свобод людини.

У **Розділі 2 «Конституційно-правове регулювання реалізації права людини на звернення»** досліджуються засадничі питання конституційно-

правової регламентації права людини на звернення, найбільш оптимальні шляхи вдосконалення законодавчої бази України в частині регулювання права на звернення, разом з тим, аналізуються акти Конституційного Суду України, в яких сформовано правові позиції стосовно реалізації конституційного права людини на звернення.

У Розділі 3 «Міжнародно-правові стандарти та зарубіжний досвід правового регулювання реалізації права людини на звернення» досліджено міжнародно-правові актів, які закріплюють правові стандарти реалізації права на звернення, а також здійснено аналіз зарубіжного досвіду правового регулювання реалізації права на звернення.

У висновках сформульовані основні результати дисертаційного дослідження.

У процесі реалізації визначених завдань автору вдалось досягти ряд здобутків, що представляють новизну та можуть бути використані, як в навчальній, так і науковій діяльності для подальшого розвитку теоретичних положень конституційних засад права на звернення в Україні.

Наукова новизна одержаних результатів дисертації Є.С. Савича полягає у вперше здійсненому у вітчизняній конституційно-правовій науці комплексному дослідженні конституційно-правових засад права на звернення в Україні.

Серед основних положень дисертаційної роботи, що виносяться на захист і конкретизують наукову новизну одержаних результатів, заслуговують на особливу увагу, зокрема, такі як:

– авторське узагальнююче визначення дефініції «звернення людини (громадянина)» у конституційно-правовому розумінні, під якою розуміється «нормативно регламентована форма комунікативної взаємодії особи та держави, яка здійснюється шляхом подання усного або письмового (електронного) індивідуального (колективного) повідомлення до органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових осіб цих органів та інших, уповноважених на це суб'єктів, про різноманітні питання суспільного,

державного, колективного чи особистого життя, з метою налагодження діалогових форм участі в управлінні державними та суспільними справами, а також реалізації та захисту своїх прав, свобод та законних інтересів, та припускає обов'язковість їх розгляду та надання обгрунтованої відповіді у встановлені законом строки»;

– авторське узагальнене визначення конституційного права людини на звернення, під яким слід розуміти «гарантовані та врегульовані на національному та міжнародному правових рівнях можливості кожного подавати індивідуальні (колективні) усні або письмові (електронні) звернення до уповноважених на це суб'єктів про різноманітні питання суспільного, державного, колективного чи особистого життя, з метою налагодження діалогових форм участі в управлінні державними та суспільними справами, а також реалізації та захисту своїх прав, свобод та законних інтересів, які припускають обов'язковість їх розгляду та надання обгрунтованої відповіді у встановлений законом строк»;

– пропозиція у статті 40 Основного Закону України розширити коло суб'єктів, які зобов'язані прийняти і розглянути звернення, що є більш бажаним та обгрунтованим, порівняно із чинними конституційними визначеннями, адже з метою реалізації своїх конституційних прав особа може звертатися не лише до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, але й до різного роду підприємств, установ, організацій, незалежно від їх форми власності, до громадських об'єднань;

– наукове удосконалення твердження про те, що національно-правова модель української держави, яка ґрунтується на споконвічних вічевих традиціях Київської Русі, правових ідеалах козацтва, стала орієнтиром сучасного змістовного та функціонального наповнення конституційного права людини на звернення в Україні;

– подальший розвиток твердження про розуміння сутності інституту звернень людини (громадянина) як поєднання інтересів особи, суспільства та держави, які характеризуються взаємодією та взаємозалежністю, як процесу

закономірного цивілізаційного розвитку національної правової традиції визнання діалогових форм політичної участі громадян у державному управлінні як базових;

– якісне обґрунтування тези про дуалістичну природу конституційного права на звернення, яке одночасно виступає як особисте та як політичне право людини;

– удосконалення позиції стосовно предмету колективного звернення. Беручи до уваги конституційно-правову регламентацію права на звернення, встановлено, що обмеження стосовно такого предмету відсутні. Тому, колективні звернення можуть бути подані з будь-яких питань, з метою задоволення колективного інтересу;

– розвиток позиції щодо доцільності створення спеціального петиційного органу (комітету, комісії) у Верховній Раді України, який має стати інституційним посередником між законодавчим органом держави, індивідом та суспільством у питаннях налагодження діалогових форм участі населення у прийнятті суспільно значимих рішень.

Окрім наведених наукових здобутків, які становлять наукову новизну дисертаційного дослідження Є.С. Савича, проаналізована дисертація містить **ряд інших положень і висновків**, які заслуговують на увагу.

Зокрема, важливим є висновок про з'ясування наукових позицій щодо доцільності розширення переліку видів звернень за рахунок включення до нього інформаційних запитів та запитів про роз'яснення законодавства є недоцільними та необґрунтованими. Право звертатися з інформаційним запитом є складовою конституційного права людини на інформацію, а право людини на звернення є самостійним конституційним правом, і ці права ні в якому разі не варто ототожнювати. Разом із тим, означені конституційні права є суміжними з огляду на їх певну функціональну спорідненість як інструменту суспільного контролю та дієвого способу забезпечення розвитку діалогових форм взаємодії між державою та громадянським суспільством (стор. 201 дисертації).

Аргументованим вбачається положення автора про те, що основними принципами конституційного права на звернення виступають: принцип всезагальності; принцип свободи подання звернень; рівноправності; гласності; законності (стор. 204 дисертації).

Встановлено, що у Законі України «Про звернення громадян» електронна петиція визначена як особлива форма колективного звернення. Проте, формою будь-якого звернення є усна або ж письмова. Тому, доводиться, що електронна петиція є видом письмового колективного звернення. Отже, у цій частині Закон «Про звернення громадян» (частина третя статті 5) потребує відповідних уточнень (стор. 206 дисертації).

Автор обґрунтовано стверджує, що законопроектна робота над удосконаленням норм Закону «Про звернення громадян» має здійснюватися шляхом системного підходу. Лише таким чином можна не фрагментарно, а комплексно вирішити поставлені задачі, усунути прогалини та колізії, забезпечити дійсну і повну реалізацію приписів Основного Закону України в частині регламентації права на звернення (стор. 207 дисертації).

Отже, викладені в дисертації наукові результати є достовірними, обґрунтованими та логічними. Цей висновок базується на використанні в дисертації загальноновизнаних (традиційних) і нових теоретичних здобутків науки конституційного права, узагальненні існуючого досвіду відповідно до предмету і об'єкту дослідження, а також апробації основних висновків роботи на науково-практичних конференціях.

Основні висновки та положення дисертаційного дослідження Є.С. Савича викладено у восьми наукових статтях, шість з яких опубліковано у фахових виданнях (в т. ч. одна – у зарубіжному), а ще дві – у збірниках наукових праць.

Практичне значення одержаних результатів, з точки зору автора, полягає в тому, що сформульовані в дисертації теоретичні положення і висновки можуть бути використані: у науково-дослідницькій діяльності – для подальших наукових досліджень проблемних теоретичних і практичних

аспектів реалізації права людини на звернення; у навчальному процесі – положення та висновки дисертаційного дослідження можуть бути використані під час викладання навчальних дисциплін з конституційного права України, спецкурсу з прав і свобод людини і громадянина, а також підготовки відповідних підручників, навчальних посібників тощо; у нормотворчій діяльності стосовно вдосконалення чинного законодавства України щодо реалізації права людини на звернення. Зокрема, це стосується базового Закону «Про звернення громадян»; у правовиховній роботі – для підвищення правової освіченості громадян України, роз'яснення порядку реалізації ними права на звернення.

Разом з тим, у роботі мають місце певні позиції, що свідчать про неоднозначність бачення проблеми у середовищі науковців, про дискусійність окремих теоретичних положень, які є суперечливими або вимагають додаткової аргументації.

По-перше, темою дисертаційного дослідження визначено «Право людини на звернення в Україні: конституційно-правовий аналіз». Натомість другий і третій розділи дисертації безпосередньо стосуються реалізації права на звернення. Яким чином можливо у цьому контексті обґрунтувати теоретико-юридичне співвідношення самого окремого права людини як юридичної можливості та категорій реалізації або здійснення такого права людини в цілому, а також права на звернення в Україні відповідно до норм вітчизняного конституційного права та міжнародних стандартів?

По-друге, дисертант серед позицій наукової новизни стверджує «про те, що на міжнародно-правовому рівні право людини на звернення віднайшло своє закріплення, в якості формально-визначеного права, не в усіх актах» (стор. 19 дисертаційного дослідження). У такому разі системним і послідовним був би розгляд питання щодо юридичної можливості людини в Україні звертатися безпосередньо до міжнародних організацій (яких саме та на якій правовій підставі?).

По-третє, на стор. 27, 28 автор дисертаційного дослідження не погоджується з існуючими в науці періодизаціями генези права на звернення в Україні. Водночас дисертант не наводиться власної обґрунтованої періодизації розвитку права на звернення. З огляду на перше поставлене автором завдання дослідження «з'ясувати історико-правові передумови становлення і розвитку права людини на звернення» було б доцільно і справедливо навести власну періодизацію (етапізацію, класифікацію історичних періодів) розвитку права людини на звернення.

По-четверте, автор зазначає, що «право на звернення відноситься до основних прав людини, якісною особливістю якого на відміну від інших прав, що складають конституційно-правовий статус особи, є його дуалістичний характер. Це право не просто гарантує людині захист та відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів. Можливо більш важливим і ціннішим є його значення для політичної системи суспільства, зокрема, для функціонування механізму держави. Це означає те, що право на звернення отримує правову регламентацію не лише як право індивіда, а й як найважливіша форма забезпечення взаємозв'язку між державою та громадянським суспільством» (стор. 79 дисертації). Дане твердження потребує додаткового теоретико-правового обґрунтування у контексті реалізації права на звернення як засобу впливу на інші права та свободи людини і громадянина.

По-п'яте, розглядаючи правову природу актів Конституційного Суду України, дисертант робить висновок, що: «Встановлено, що акти Конституційного Суду за своєю природою не є нормативно-правовими. Навіть при поверховому аналізі стає очевидним, що такі акти не містять правових норм і не регулюють правові відносини. Зазначені акти слід вважати інтерпретаційними, оскільки вони допомагають пізнати внутрішній зміст певної правової норми. І саме така норма підлягатиме застосуванню, а не відповідна правова позиція, що міститься в акті Конституційного Суду» (стор. 153, 207 дисертаційного дослідження). Утім, на сьогодні існує також

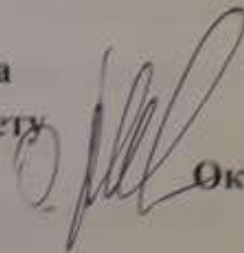
протилежна наукова позиція щодо правотворчої діяльності Конституційного Суду України і навіть Верховного Суду (до прикладу, дисертаційне дослідження Кравчук К.Г. «Теоретико-правові та практичні аспекти співвідношення правотворчості Верховного Суду та Конституційного Суду України», Київ, 2019 р.). Тому позиція Є.С. Савича потребує більш чіткої аргументації.

Викладені вище зауваження не спростовують високий науковий рівень дисертаційного дослідження, а спрямовані на розгортання наукової дискусії навколо досліджуваної важливої проблематики.

Таким чином, на основі вивчення дисертації та праць здобувача необхідно зробити висновок, що дисертаційне дослідження Єгора Сергійовича Савича на тему «Право людини на звернення в Україні: конституційно-правовий аналіз» є цілісним і завершеним дослідженням актуальних теоретичних та методологічних проблем сучасного правознавства, відповідає вимогам «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», а її автор, а її заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» галузі знань 08 «Право».

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри процесуального права
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

Оксана ЩЕРБАНЮК

